

רעש ועיצובו של מרחב עירוני מתפתח: תל-אביב 1926–1940

ארנון גולן ומעוז עזריהו

מבוא

חקר הנוף הנראה (landscape) תופס מקום מרכזי בעבודותיהם של חוקרים שעניינם בתפיסת המרחב של החברה האנושית. החל בראשית שנות השמונים עלה והתפתח בענפי הגאוגרפיה, הסוציולוגיה וחקר התרבות העיסוק בפרשנות של הנוף הנראה ומקומו בגיבוש זהותו של הפרט ובגיבוש הזהות הקולקטיבית של החברה.¹ פרשנות זו מקורה בקשר שבין חוש הראייה לבין רבדים שונים של תודעה אנושית, אבל היא מתעלמת מחוש השמע שאף לו יש חשיבות רבה בהקשר של תפיסת המרחב. גם הצלילים, לא פחות מן המראות, הם מרכיב מרכזי בעולמנו ובשגרת יומנו ויוצרים נוף שמע (soundscape), שבדומה לנוף נראה מהווה טקסט שבאמצעותו אנו קוראים ומפרשים את עולמנו.²

ההתייחסות במחקר לצלילים וכיצד הם מעצבים את עולמנו מתבטאת בעיקר בחקר הרעש (המוגדר כצליל לא נעים ומטרדי) והשלכותיו. אפשר להסביר זאת בכך שבעולם שלאחר המהפכה התעשייתית נוצרו והתרבו מטרדי רעש קשים, המזיקים לבריאות הפיזית והנפשית ופוגעים ביכולת השמיעה.³ מחקרים רבים בתחום הרעש מבוססים על הגדרתו האובייקטיבית באמצעות מדידה פיזיקלית של עוצמה המוגדרת ביחידות של דציבל.⁴ הגדרה

1. המחקר Dennis E. Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape*, Madison, WI and London 1988 הוא מן הבולטים והמרכזיים בתחום זה.
2. מחקר מרכזי בתחום יצירתם של נופי שמע ראו: Murrey R. Schafer, *The Tuning of the World*, New York 1977. כמו כן ראו בנדון: Susan J. Smith, 'Soundscape', *Area*, 26 (3) (1994), pp. 232-233; David Garrioch, 'Sounds of the City: The Soundscape of Early Modern European Towns', *Urban History*, 30 (1) (2003), p. 14.
3. Schafer, *The Tuning of the World*, pp. 71-99. ראוי לציין התייחסות לרעש כגורם בעיצוב הנוף הנראה בהקשר להצבתם של קירות אקוסטיים למניעת הרעש הנגרם לסביבתם של צירי תנועה ראשיים. ראו: Benz Kotzen & Colin English, *Environmental Noise Barriers*, London and New York 1999, pp. 5-7.
4. Donald F. Anthonp, *Noise Pollution*, Lexington, MA, Toronto and London 1973, pp. 5-24.

זו חיונית לקביעת מדדים המאפשרים חקיקה למניעת רעש מזיק לבריאות, אך אינה רלוונטית לעיסוק בתפיסה הקוגניטיבית (הכרתית) של הצלילים השונים ולחקר הפרשנות של נוף השמע.⁵ בראייה זו, הרעש הוא יחסי, בהנחה שמה שנתפס כצליל מטריד באוזני האחד, יוגדר בידי האחר צליל נעים או בלתי-מטריד.⁶

לערים יש נוף שמע מגוון ועשיר, תוצאה של הפעילות היומיומית של התושבים הרבים המתגוררים ועובדים בהן. שאון המולתה של העיר (city buzz) הוא בעיני רבים סוד קסמה. ואולם חלק מן הצלילים הנשמעים בעיר נתפסים בעיני מקצת או רבים מתושביה כרעש, כמטרד וכזיהום סביבתי, הפוגעים באיכות החיים ויוצרים נוף שמע לא נעים ודוחה בעיר כולה או בחלקים מסוימים שלה.⁷ בין אלה נכללים רעשים שגורמים כלי תחבורה, רעש המנועים, אזעקות וצופרים, רעשים שמקורם במפעלי תעשייה ובתי-מלאכה, אלה שמקורם במוסיקה המושמעת בקול רם באזורי מגורים ובמקומות בילוי, וכן רעשים של עבודות בנייה ועבודות ציבוריות הנעשות ברחובות העיר.⁸

מחקרים העוסקים בהיסטוריה של העיר מיעטו לעסוק במשמעויות של היותה מקום רועש.⁹ עם זאת, לרעש בעיר ולהשלכותיו, כמו למניעתו, יש היסטוריה ארוכה. כבר בעיר הרומית היתה מודעות למניעת רעש, כגון זה שנגרם בשעות הלילה מגלגליהן של עגלות משא שנסעו ברחובות מרוצפי האבן.¹⁰ עדויות למודעות לרעשים בעיר כמטרד קיימות מימי הביניים המאוחרים והעת החדשה המוקדמת, אלא שצמיחתן של הערים מימי המהפכה התעשייתית ואילך היא שהביאה לגידול משמעותי במודעות לעוצמת הרעש הנשמע בהן, רעש שלעתיים מנע ניהול שיחת חולין, פגם במנוחת הלילה, הפריע לריכוז וגרם למתחים

5. David C. Glass & Jerome E. Singer, *Urban Stress: Experiments on Noise and Urban Stressors*, New York and London 1972, pp. 2-3
6. Christopher S. Kerse, *Noise*, London 1975, pp. 1-3. גישתו הרומנטית של Schafer ספוגה בגעגועים לצליליו של העולם הקדם-תעשייתי, צלילים שטשטשו ומחקו את אלה של מנועי המכוונות וכלי התחבורה המודרניים, אך Garrioch (לעיל הערה 2) מלמדנו כי גם העירוניים בני התקופה הקדם-תעשייתית ראו בצלילים מסוימים מטרד של ממש.
7. Paul Knox, *Urban Social Geography: An Introduction*, Burnt Mill 1995, pp. 29-36; Michael Pacione, *Urban Geography: A Global Perspective*, London and New York 2001, pp. 253-254
8. ראו בעניין זה את הקדמתו של ראש עיריית לונדון לדוח בנושא מניעת הרעש: Mayor of London, 'City Soundings: The Mayor's Draft London Ambient Noise Strategy', Greater London Authority, March 2003 Federico Miyara, 'Guidelines for an Urban Noise Ordinance', Universidad Nacional de Rosario, <http://www.nonoise.org/resource/activist/ord/ordguide.htm>; Argentina, 'Urban Noise', The Canadian Hearing Society, <http://www.chs.ca/info/noise/urban.html>
9. Garrioch (above note 2), p. 5
10. Kotzen & English, *Environmental Noise Barriers*, p. 1

ולהרגשת אי-נוחות לתושבים בבית ובמקום העבודה.¹¹ הרעש ובעיקר הרצון למנוע את נזקו היו למרכיב חשוב בעיצובו של המרחב העירוני.

את מקומו של גורם הרעש בהתפתחות העיר המודרנית נדגים במקרה של תל-אביב. זו הוקמה בשנת 1909 כשכונת גנים של יפו ומייסדיה ביקשו למצוא בה מפלט מהמולתה של עיר הנמל המתפתחת של ארץ-ישראל. אלא שבשנות העשרים והשלושים של המאה הקודמת היא התפתחה במהירות והיתה למטרופולין הראשי של ארץ-ישראל המנדטורית ולמרכז עירוני רועש.¹² תל-אביב נתפסה בעיני מנהיגיה ובעיני רבים מתושביה כיצירה אותנטית ציונית, 'העיר העברית הראשונה'.¹³ מושג זה היה מבוסס על דימוי עירוני ששילב ערכים לאומיים-ציוניים עם ערכים אוניברסליים. מקורם של הערכים האוניברסליים היה באידאל עיר הגנים: הדימוי של עיר אירופית-מודרנית מתוקנת מפגמיה של המהפכה התעשייתית. זה עמד ביסוד הקמתה של תל-אביב כשכונת גנים, ועקרונותיו של האידאל באו לידי ביטוי בתוכנית האב של פטריק גדס לתל-אביב משנת 1925.¹⁴

הפער בין הדימוי של העיר העברית הראשונה לבין התפתחותה הלכה למעשה נוצר בין היתר מפרשנות של נוף שמע שלא היה יאה לה, ושאותו ביקשו גורמים במנהיגות ובקרב התושבים לשנות. המאבק בגורמי הרעש, ואין כאן הכוונה להמולתה של העיר בכללה אלא לרעשים שנתפסו כמטרד, היה פרקטיקה תרבותית שמשמעותה ביקורת על מרכיבי התפתחותה הפיזית, הכלכלית והתרבותית-חברתית של תל-אביב.

הדיון מתמקד בשנים 1926, השנה הראשונה שמצויות ממנה תלונות על רעשים, עד 1940, שבה נחקק חוק העזר העירוני הראשון בענייני רעש. בשנים אלה היו צלילים נושא לפרשנות שונה של גורמים מקרב תושבי העיר והביאו לעימותם בינם לבין עצמם ובינם לבין הממסד העירוני בעניין הגדרתם כרעשים. מאבקים בנושא הרעש מלמדים רבות על ראייתם של בני הזמן את עירם ואת אורח החיים העירוני הראוי לתושביה של העיר העברית הראשונה.

11. Anthorp, *Noise Pollution*, pp. 1-2; Schafer, *The Tuning of the World*; Garrioch (above note 2), pp. 7-10

12. אזכור והתייחסות קצרה לרעש בתל-אביב ראו: יעקב שביט וגדעון ביגר, ההיסטוריה של תל-אביב: משכונות לעיר (1909-1936), תל-אביב 2001, עמ' 252-253; ענת הלמן, התגבשותן של חברה אזרחית ותרבות עירונית בשנות העשרים והשלושים, ירושלים 2000, עמ' 74.

13. לדיון מקיף בתפיסתה כעיר העברית הראשונה, על משמעויותיו של מושג זה בקרב מנהיגים, תושבים, עיתונאים יהודים ולא יהודים בתל-אביב ומחוצה לה, ראו: מעוז עזריהו, תל אביב העיר (א)מיתית: מיתוגרפיה היסטורית, קריית שדה-בוקר 2005; שביט וביגר, ההיסטוריה של תל-אביב, פרק ראשון.

14. Niel I. Payton, 'The Machine in the Garden City: Patrick Geddes' Plan for Tel Aviv', *Planning Perspectives*, 10 (4) (1995), pp. 359-382

מאפייני העיור של תל-אביב והתהוותם של גורמי הרעש

במרס 1927, לאחר שנות הגידול המהיר והמשבר הכלכלי של ימי העלייה השלישית והרביעית, נערך מפקד אוכלוסין בתל-אביב ועל-פיו הגיע מספר תושביה לכ-38,000 נפש שהתגוררו בכ-4500 מבני מגורים שנבנו בשטח עירוני שהשתרע על כ-6500 דונם. קצב הגידול העירוני המהיר נמשך, ועל-פי נתוני מפקד האוכלוסין שערכה העירייה בשנת 1938 הגיע מספר התושבים לכ-132,000 נפש. מספר המבנים עלה על 7700, אך השטח העירוני לא גדל.¹⁵ הגידול של יותר מפי שלושה במספר התושבים שנמנו עםם יהודים יוצאי גלויות שונות, והתוספת של יותר מ-3200 מבנים, בלי שהשטח העירוני הורחב, מלמדים על גידול בצפיפות ובאינטנסיביות של המגע בין התושבים ושל הפעילויות היומיומיות השונות בעיר, שהיקפן התרחב במידה משמעותית בשנים אלה ושינה מיסודו את הנוף הנראה ואת נוף השמע העירוני.

שינוי מרכזי בנוף השמע העירוני החל להתרחש בראשית שנות העשרים לנוכח ההתפתחות המהירה של ענפי המלאכה והתעשייה הועירה בתל-אביב, כאשר הענפים המובילים היו הטקסטיל, הדפוס, המתכת, וייצור מוצרי מזון. ענף מרכזי אחר היה הבניין והענפים הנלווים לו בתחום ייצור הלבנים וחרושת העץ. למרות המשבר הכלכלי שבא לאחר ימי העלייה הרביעית נמשך הפיתוח של ענפים אלה ואף גבר במהלך שנות השלושים. בסוף שנת 1936 היו כ-48 אחוזים ממפעלי התעשייה בארץ-ישראל ו-44 אחוזים מעובדי התעשייה מרוכזים בתל-אביב. העיר גם היתה למרכז המסחרי הראשי של ארץ-ישראל המנדטורית. בשנת 1937 היו בתחומה למעלה מ-3200 בתי-עסק קמעונאיים בענפים שונים, כ-46 אחוזים מכלל בתי-העסק הקמעונאיים בארץ-ישראל כולה, וכ-60 אחוזים מן הסחר הסיטונאי התרכזו בה. תל-אביב היתה גם למרכז הפיננסי של הארץ. בשנת 1935 היו בה 70 סניפים של בנקים זרים ומקומיים ונוסדה בה בורסה לניירות ערך.¹⁶ ההתפתחות הכלכלית המהירה הביאה להתפתחותה של מערכת תחבורה ממונעת מודרנית שצליליה נשמעו היטב ברחבי העיר.¹⁷

גם בכל תחומי הפעילות התרבותית חלה בתל-אביב התפתחות רבה בשנים אלה. נוסף על התפתחות ענפי התאטרון, המחול, המוסיקה והאמנות הפלסטית התפתחה בתל-אביב תרבות פופולרית, תרבות פנאי שהתמקדה בבתי-הקולנוע, בתי-הקפה ומועדוני לילה. עד 1926 פעל בעיר בית-קולנוע אחד, 'עדן', שהיה בעל מוגנופול בענף זה מטעם מועצת העיר. עשר שנים לאחר מכן כבר פעלו בעיר שמונה בתי-קולנוע שהציגו עשרות סרטים בכל שנה.

15. ארכיון היסטורי עיריית תל-אביב (את"א) 4-334א', משרד המפקח העירוני, דוח חודשי לחודש מרס 1927; עובדיה איונברג, 'אוכלוסית תל-אביב ושכונותיה ב-1938', ידיעות עיריית תל-אביב, 9, גיליון 1-2 (1938/9), עמ' 14; שביט וביגר, ההיסטוריה של תל-אביב, עמ' 93.
16. שביט וביגר, שם, עמ' 262-279.
17. ארנון גולן, 'התפתחות מערכת התחבורה ומקומה בעיצובו של הרחוב המודרני בתל-אביב בשנות השלושים', קתדרה, 108 (2003), עמ' 163-182.

המחיר הזול יחסית של כרטיסי הקולנוע עשה את הבילוי הזה לפופולרי אצל צעירים ובני נוער בעיקר. בתיקפה היו בעיר כבר מראשית שנות העשרים, ובשנות השלושים חל גידול ניכר במספרם ונוספו עליהם גם מועדוני לילה. היו בהם בעלי מוניטין שונים – ממקומות מפגש לפרוצות ולקוחותיהן ועד למקומות מושבם של סופרים ואמנים. ממרביתם עלו בשעות הלילה צלילי נגינה, בעיקר מוסיקה לריקודים סלונים וג'ז. צלילי מוסיקה נשמעו גם מעשרות מסיבות ציבוריות ופרטיות שנערכו בתחומיה של תל-אביב מדי חודש בחודשו.¹⁸ הגידול המהיר באוכלוסייתה של תל-אביב בא לידי ביטוי במספרם הרב של הילדים ובני הנוער שהתגוררו בתחומה, ולפיכך התרחבה מערכת החינוך בעיר, גדל מספר בתי-הספר ותפרוסתם התרחבה. כמו כן חל גידול בפעילותם של בני הנוער מחוץ לתחום בתי-הספר, בייחוד במסגרת תנועות הנוער. שיעור החברים בהן לעומת מקומות אחרים בארץ היה נמוך ועמד על כ־30 אחוזים, אלא שגם שיעור זה מלמד על מספר רב למדי של חניכים בעיר הגדולה בארץ-ישראל המנדטורית.¹⁹ פעילותם של הילדים ובני הנוער בבתי-הספר, בתנועות הנוער וכן ברשות הרבים – במקומות המפגש והמשחק – היתה מקור לא מבוטל של רעש. באמצע שנות העשרים עדיין היתה תל-אביב מקום שקט למדי, על-פי תיאורה של המשוררת אסתר ראב, ועדיין היה אפשר לשמוע בה את המיית הים. תיאורה הרומנטי את נוף השמע התל-אביבי מזכיר עיירת שוק כפרית קטנה שהקולות הנשמעים בה בתחילתו של יום הם קריאות התרנגולים, ולאחר מכן קריאותיהם של הרוכלים מוכרי הירקות, ושל בעלי החיים שבהם סחרו או שנשאו את מטענם, ואת המודרנה ייצג שאונו של אוטובוס העובר מדי פעם בפעם ברחוב.²⁰ פרשנותה הרומנטית של המשוררת הצעירה את נוף השמע של תל-אביב לא התקבלה על דעת הכול, והיו שראו את הסוחרים, רובם ערבים מיפו ומכפרי הסביבה, ואת בהמותיהם באור אחר, מודרניסטי-לאומי. אלה ראו בצעקותיהם הרמות לא רק מטרד רעש אלא גם איום של בני המדבר הפראים והנחשלים, שנשמע בשפה מנוכרת ועוינת. בצלצולי הפעמונים שעל צווארי גמליהם ובנערות חמוריהם לא שמעו אלא רעש מטריד שהעירם השכם בבוקר. על כן דרשו ממועצת העירייה לפעול להרחקתם של הסוחרים ובהמותיהם מתחומה של תל-אביב.²¹

כבר בשלהי שנות העשרים ובראשית שנות השלושים חל שינוי בנוף השמע העירוני והופיעו מטרידי רעש חדשים. במאמר שפורסם בהפועל הצעיר, לאחר שהוטל עוצר על תל-אביב בעקבות הפגנות אלימות שערכו תושבי יפו ב־27 באוקטובר 1933, המחבר מציין שהדממה שהשתררה בעיר היתה בעבורו ניגוד גמור ל'המולה הטרופה יומם, הרעש הסואן לילה [...] תל-אביב העיר הרוגשת, הרועשת מכל ערי תבל. מכוניות, אופנועים, המוסיקה

18. שביט וביגר, ההיסטוריה של תל-אביב, עמ' 333-335.

19. שם, עמ' 355-369.

20. דברי אסתר ראב, שם, עמ' 96-97.

21. מכתב אל האדון הנכבד מר בלוך ראש העירייה בתל-אביב ואבי העיר, 17 באוגוסט 1927, את"א 4-334;

חיים אטינגר אל הנהלת העירייה, 8 באוגוסט 1927, שם.

בקפה, הרדיו בבית, מחרישים אזניים [...]'.²² צלילי הפעילויות השונות נשמעו תדיר ובעוצמה רבה. לא בכדי טען ראש העיר הראשון מאיר דיזנגוף, במסגרת סקירת בעיותיה של תל-אביב, כי 'בעיר שורר שאון ביום ובלילה. חצוצרות כלי הרכב, קריאות הרוכלים, נגינות בתי הקפה וכיוצא בהן מרבות רעש ללא שום צורך חיוני ומפריעות את מנוחת התושבים'.²³

רעשים של תעשייה ומלאכה

התפתחות המלאכה והתעשייה בתל-אביב קשורה קשר אמיץ להתפתחות המסחר. מאורעות תרפ"א שנהרגו בהם עשרות יהודים ביפו גרמו לבריחתם של אלפים מהם אל תל-אביב. רבים מהסוחרים היהודים מיפו שעברו להתגורר בתל-אביב השתכנעו שיש להקים מרכז מסחרי נפרד לתל-אביב, שלא יהיה חשוף להתנכלויות של ערבים. השטח שאותר לצורך זה היה מדרום לשטחה הבנוי של תל-אביב דאו, בקרבה לציר תנועה ראשי, דרך יפו-שכם (כיום דרך יפו-תל-אביב) ובהקמתו הוחל בשנת 1922. ואולם סוחרים רבים ששבו לפעול ביפו ואחרים מיקמו את עסקיהם מחוץ למרכז המסחרי, בייחוד באזור שהלך והתפתח כמרכז העסקים הראשי (להלן 'מע"ר') של תל-אביב, בסביבת הרחובות הרצל, נחלת בנימין ואלנבי. כך נוצר עודף היצע של שטח במרכז המסחרי, וזה משך לאזור מפעלי תעשייה קטנים ובתי-מלאכה. הללו אפשרו לרבים מבעלי החנויות במרכז להרוויח מהשקעתם, ורבים מהם הוסיפו קומות מגורים מעל קומת החנויות שהיתה במפלס הרחוב והגדילו את הכנסתם באמצעות השכרת דירות. במחצית השנייה של שנות העשרים נעשה המרכז המסחרי לאזור מעורב של מסחר, מלאכה ותעשייה ומגורים.²⁴

ממזרח וממערב למרכז המסחרי השתרעו אזורים נמוכים מבחינה טופוגרפית, שהיו נתונים לסכנת הצפה בעונת החורף, ולכן מחירי הקרקע בהם היו זולים ומשכו יזמים בתחום הבנייה למגורים ולעסקים כאחד. השכונות שהתפתחו – שכונת מכבי, פלורנטין, שפירא, נווה שאנן ושכונת הרכבת – היו אזורים של שימושי קרקע מעורבים: מלאכה ותעשייה, מסחר ומגורים. יחד עם המרכז המסחרי נוצר רצף אורבני בדרומה של תל-אביב, שבחלקו פלש לשוליה הצפוניים של יפו, והיה ללב הכלכלי הפועם של העיר. אזור נוסף של שימושי קרקע מעורבים, מגורים ומלאכה ותעשייה זעירה, התפתח מצפון למע"ר, בשכונת 'מרכז בעלי מלאכה'; רבים מבעלי המלאכה בו היו פליטים מיפו שהקימו את עסקיהם בשכונה

22. שביט וביגר, ההיסטוריה של תל-אביב, עמ' 252-253.

23. מאיר דיזנגוף, 'ענייני העיר', ידיעות עיריית תל-אביב, 5, גיליון 3 (1933), עמ' 95.

24. עמירם גונן, 'גורמים בהתפתחותה של תפרוסת החרושת במרחב תל-אביב-יפו', מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ-ישראל, ז (תש"ל), עמ' 68-69; תזכיר על המצב של מרכזי המסחר בתל-אביב, 22 בספטמבר 1927, הוועד המאוחד של מרכזי המסחר אל מ' דיזנגוף וס' שושני, 27 באוקטובר 1929, את"א 4-2207א'.

עצמה.²⁵ הצלילים שנשמעו באזורים אלה היו אופייניים לתעשייה ולמלאכה, ומקורם בפעולת מכונות וכלי עבודה, בפריקה וטעינה של חומרי גלם ומוצרים, ובצעקות של עובדים שנאלצו להתגבר על קולן של מכונות כדי לתקשר עם חבריהם. אלה הפריעו את מנוחתם של רבים מהתושבים שהתגוררו בסביבה. למשל, תושב ברחוב יוחנן הסנדלר שבמרכז המסחרי פנה לעירייה על שהתירה לשכנו לפתוח 'חנות בשביל נפחות וחרושת ברזל'. הוא מחה 'בכל תוקף על זה שהרשיתם לבעל מקצוע שכזה לסדר את מלאכתו במקום מרכזי כזה. במקום שמשפחות וילדים מוצאים את מנוחתם', ודרש שיינקטו הצעדים המתאימים למנוע את פעולת המטרד הרועש.²⁶ מדוע ראה לעצמו אדם שהשתכן במרכז המסחרי לנכון להתלונן על רעש המאפיין אזורים של פעילות כלכלית עירונית? התשובה על שאלה זו, כפי הנראה, היא שהמרכז המסחרי לא נועד לפעילות מלאכה ותעשייה הרועשת בטבעה יותר מן המסחר, ולכן גם בין הסוחרים היו מי שביקשו להרחיק את התעשייה והמלאכה מתחומם.²⁷ המפעלים עבדו בדרך-כלל בשעות היום, אך היו שפעלו גם בשעות הלילה.²⁸ מה שהעיד על יציאה מן המשבר הכלכלי של אמצע שנות העשרים יצר מטרד רעש בלתי-פוסק כמעט. כך התלונן אחד התושבים של המרכז המסחרי כי 'בית חרושת פריגה [...] העובד ממולגו איננו פוסק מעבודתו אפילו בשעות הלילה [...] בתי חרושת דומים עובדים לכל היותר עד שעה 8 בערב [...] בתנאים כאלה נהפך המקום לגיהנום ממש ואין מנוחה ביום ולא בלילה אחרי עבודת היום הקשה'.²⁹

התפתחות המלאכה והתעשייה הועירה בדרום תל-אביב פלשה גם לשכונות שהיו במקורן אזורים מגורים. בנגרייה שהחלה לפעול בשכונת אהרון שמצפון לנווה צדק עבדו 17 שעות ביממה,³⁰ לטענת בעלי הבתים בשכונה, והרעש גרם להם גם נזק בריאותי וגם נזק כלכלי. 'המכונות העובדות בבית החרושת [...] כל היום ומאוחר בלילה [...] אין כל אפשרות לשבת בביתנו מהשאון והרעש היוצאות [היוצאים] מהן, והדיירים שבבתינו עוזבים את דירותיהם ומפסידים לנו באופן כוז [כזה] שאין לנו כל הכנסה מהן'.³¹ נוסף על כך פעלה בקרבת מקום

25. גונן, לעיל הערה 24, עמ' 69-79, 86-87; שביט וביגר, ההיסטוריה של תל-אביב, עמ' 122-125, 219-225. על מכלול הבעיות שהיו לתושבים באזורים אלה נוכח הקרבה לבתי-המלאכה ולבתי-החרושת שהתפתחו בהם ראו גם: תושבי שכונת ברזילי אל הנהלת עיריית תל-אביב, 24 באוקטובר 1934, את"א 4-22207.

26. שמואל רוניק אל המזכיר הראשי בעיריית תל-אביב, 20 באוגוסט 1926, את"א 4-334א.
27. הוועד המאוחד של מרכזי המסחר בתל-אביב אל מר' י' רוקת, סגן ראש מועצת עיריית ת"א, 9 במרס 1930, אל עיריית תל-אביב, 15 בפברואר 1931, ואל מר' מ' דיוגנוף, ראש מועצת עיריית תל-אביב, 27 בפברואר 1931, את"א 4-22207.

28. תושבים מרחובות לסל וזבולון אל הוועד המאוחד של מרכזי המסחר, א' ניסן תר"צ, את"א 4-334ג.
29. שמעון קפלן אל מפקח המשטרה בתל-אביב, 26 באוגוסט 1928, את"א 4-334א.
30. בעלי בתים ושכנים משכונת אהרון שלוש (17 חתימות) אל עיריית תל-אביב, 17 ביוני 1930, את"א 4-334ג.

31. מינדל גלייברמן ומנחם פיינברג אל עיריית תל-אביב, 26 באוגוסט 1930, את"א 4-335א.

טחנת קמח ששאונה היה אף הוא מטרד לתושבים.³² את חדירתה של התעשייה לאזור זה שגבל ביפו הערבית ואת ירידת ערך הדירות בו אפשר להבין על רקע התפתחותה של תל-אביב, התפתחות שבעטיה נעשתה סביבה זו בעלת דימוי מיושן ומסוכנת מבחינה בטחונתית. אך המלאכה והתעשייה חדרו גם לאזורי מגורים יוקרתיים יותר במרכזה של העיר. חדירת המלאכה והתעשייה לאזורים אלה היתה איום על המוניטין שלהם כאזורים שקטים שהאוויר בהם זך ונקי והם מתאימים 'לאלה אשר ההמולה והשאון של העיר מגרה ומרגיזה את עצביהם'. כך לדברי בעל בית ברחוב אחד העם שהתלונן על הלכלוך, זיהום האוויר והרעש שהקימו מאפיייה ונגרייה שהחלו לפעול בקרבת ביתו והביאו את דייריו לאיים בעזיבה.³³ בעל בית אחר ברחוב נחלת בנימין דרש לפנות את הנגרייה שהתמקמה סמוך לביתו, שכן דייריו מאיימים לנטוש את הבית 'היות שאי אפשר לסבול רעש גדול כזה'.³⁴ מנהל סניף בנק ברקליס בשרדות רוטשילד דרש מראש העיר להביא לסגירתה של מסגרייה שפעלה בבית סמוך כדי לאפשר לעובדיו לעבוד ללא ההפרעה הקשה שגרם הרעש שהקימה.³⁵ בתי-המלאכה ומפעלי התעשייה היו מקום העבודה של רבים מתושבי תל-אביב ולעיתים יצר הדבר ניגוד אינטרסים בין אלה שהתגוררו בקרבתם. כך היה במקרה של בית-החרושת 'מרץ' לייצור אבני בניין מאבן ירושלמית, שמוקם ברחוב פינסקר. עם ראשית פעולתו בשלהי שנת 1931, נוכח התחדשות תנופת הבנייה בעיר, פנו בעלי בתים סמוכים אל עיריית תל-אביב בטענה שמכונות ניסור האבנים גורמות רעש ביום ובלילה 'שאי אפשר לשמוע מה שאחד מדבר לשני ורק אחרי זה שסוגרים את החלונות והדלתות [...] הקירות [...] מזדעזעים ולפעמים קורים מקרים שהמטות מתנועעות כמו שנוסעים על אניה'.³⁶ ואולם מקצת הדיירים ברחוב עבדו במפעל זה ובבתי-מלאכה אחרים באזור שמצפון למע"ר והם התנגדו לדרישה לאסור את פעולתו של בית-החרושת, וגם בין בעלי הבתים היו שחששו כי סגירת המפעל תביא לעזיבה של דיירים. אל התומכים בהמשך פעילותו של בית-החרושת הצטרפה התאחדות בעלי התעשייה בארץ-ישראל שבראשה עמד אריה שנקר. הוא הציע להגביל את שעות העבודה בבית-החרושת מ-6 בבוקר עד 10 בלילה. הצעה זו מעידה כי טענתם של המתנגדים לפעולתו של 'מרץ' שלא ניתנה להם מנוחה לא ביום ולא בלילה לא היה בה משום הפרזה.³⁷ אזור מגורים יוקרתי אחר שאליו החלו לחדור מלאכה ותעשייה היה בשוליה המזרחיים של שכונת לב תל-אביב, לאורך הרחובות נחמני ומזא"ה. הדבר היה תוצאת קרבתם של

32. בעלי בתים ושכנים מרחובות שבוי, אליעזר וחברת ש"ס, נווה שלום אל עיריית תל-אביב, 19 במרס 1932, ש.ם.

33. מנשה מני, לב תל-אביב, אל הנהלת עיריית תל-אביב, 28 בינואר 1931, ש.ם.

34. אברהם שלמה אל יו"ר עיריית תל-אביב, 4 באפריל 1932, ש.ם.

35. Barclays Bank, Manager to the Mayor, 2 December 1930, ש.ם.

36. נחום נאמן אל ראש עיריית ת"א, 27 במאי 1932, ש.ם.

37. ש.ם, וכן יושב ראש המועצה, עיריית תל-אביב אל שיפמן וויזל, 26 במאי 1932, אריה שנקר אל יושב ראש המועצה, עיריית תל-אביב, 1 ביוני 1932, ש.ם.

רחובות אלה לאזור התעשייה שהתפתח בסביבת תחנת הרכבת. מיקומו של בניין עיתון הארץ עורר את זעמם של תושבים ברחוב מזא"ה בשל הרעש הרב שהקימה מכונת הדפוס של העיתון שפעלה בעיקר בין הצות הליל ל-4 לפנות בוקר, רעש שהדיר את שנתם של מי שרכשו במיטב כספם מגרשים והקימו 'בתים גדולים ויפים מתוך בטחון גמור [...] שבבתים אלו יוכלו לגור [...] בתנאים שלא יסכנו את שלומם ומנוחתם'.³⁸ כוונת העירייה לאשר פתיחת עוד בית-דפוס בסמוך, ברחוב נחמני פינת אבן גבירול, עוררה את זעמם של דיירי הסביבה, שטענו כי 'אין צורך להזכיר [...] שהאזור של לב תל-אביב אינו אזור תעשייה ומלאכה וידוע [...] שבאזור זה העירייה לא מרשה שום מפעלי מלאכה ותעשייה ואפילו חנויות'.³⁹

הרעש שגרמו בתי-חרושת ובעיקר בתי-מלאכה התמקד בשלושה אזורים שיצרו מעין טבעת שהקיפה את המע"ר של תל-אביב משלושה כיוונים: מדרום, באזור המעורב של חרושת, מסחר ומגורים שהתפתח במרכז המסחרי ובסביבתו; מדרום-מזרח, בפאתיה של שכונת לב תל-אביב; ומצפון וצפון-מזרח, באזור השכונות תל-אביב מרכזית ומרכז בעלי מלאכה. רעש ממקורות אלה המשיך להטריד את התושבים באותם אזורים גם במחצית השנייה של שנות השלושים ואלה המשיכו להפנות תלונות לעירייה, בדרך-כלל ללא הועיל.⁴⁰

רעשי מסחר

שלא כרעש מבתי-המלאכה והמפעלים, שהיה מטרד 'מודרני' אופייני לערים מפותחות בעולם המערבי, התלונות על רעש שהוא תוצאה של פעילות המסחר בתל-אביב נבעו מהיותו בעל אופי קדם-מודרני, 'מזרחי', עדתי-אתני.

מקור מרכזי לרעש מסוג זה היה שוק הכרמל שהחל לפעול במחצית הראשונה של שנת 1927 באזור הגבול המוניציפלי שבין תל-אביב ליפו, ברחוב הכרמל ובסמטאות הסמוכות לו בסביבת כרם התימנים ובגבולה של מנשיה הערבית. ראשיתו ברוכלים ערבים מיפו וסביבתה שהתמקמו בתחומה של יפו על גבול תל-אביב. אלה, רבים מהם כפריים מן הסביבה הקרובה, מכרו מוצרי מזון במחיר זול מזה שבחנויות ובשווקים של תל-אביב. רבים מתושביה היהודים של תל-אביב, מהאוכלוסיות החלשות בעיקר, ניצלו זאת לצמצום הוצאות המחיה שלהם

38. דיירים מרחוב מזא"ה אל מ"מ ראש עיריית תל-אביב, 5 בספטמבר 1934, את"א 4-3335ב'.

39. מ' לבונטין אל הנהלת עיריית תל-אביב, 13 באוקטובר 1937, את"א 4-3642.

40. יחיאל זיידמן אל עיריית תל-אביב, 18 באוגוסט 1935, זלמן ובר אל הנהלת עיריית תל-אביב, 1 בנובמבר 1936, חנה גוטגולד אל הנהלת עיריית תל-אביב, 18 באפריל 1937, דיירי הבית הרחוב הסמוך (רחוב הקונגרס) ובעל הבית דוד גולדשטיין אל המנהל, המחלקה הסניטרית של עיריית תל-אביב, 12 בנובמבר 1937, דיירים מרחוב המשביר אל עיריית תל-אביב, 16 בינואר 1938, מזכיר העיר אל המפקח הסניטרי, 9 במאי 1939, את"א 4-3642.

ורכשו בשוק הכרמל פירות, ירקות, בשר ומוצרים אחרים. לרוכלים הערבים הצטרפו גם רוכלים יהודים רבים ובהם אלה שנטשו את השוק שהקימה העירייה ברחוב בצלאל ושהיה בפיקוחה. כל המאמצים של עיריית תל-אביב לחסל את שוק הכרמל, שראתה בו מטרד תברואתי ומקור לסכנה בטחונית, עלו בתוהו. השוק היה לעובדה קיימת, אזור מסחרי מעורב יהודי-ערבי תוסס ולעתים אלים, בייחוד בימים של מתח פוליטי בין שתי הקבוצות הלאומיות-אתניות.⁴¹

הרעשים שעלו מן השוק היו לצנינים בעיני בעלי בתים ודיירים שהתגוררו סמוך לו. תושבים שהתגוררו בבתים שבמפגש הרחובות הכרמל ואלנבי התלוננו בעירייה על הסבל הנגרם להם 'מבעלי החנויות של דגים וירקות מסביב, המכריזים על סחורותיהם בקולי קולות ובצעקות משונות (בלוית מחיאות כפים ורקודים), המחרישות את האזנים – החל מחמש בבקר עד אחר חצי הלילה. [...] בטוחים אנו, כי העירייה תשים קץ לפראות זו בעיר העברית הראשונה – עיר אירופית כביכול'.⁴² קבוצה של תושבים שהתגוררו בשכונת אפ"ק דרשה 'שיושם קץ להפרעות הבלתי פוסקות שנוצרו בשוק. [...] הצעקות והצווחות של מוכרי הירקות הערבים ומוכרי הדגים, המתחילים מבעוד לילה לזעוק אינן נותנות לנח'.⁴³ אחרים דרשו מן העירייה 'לרחם עלינו ועל עוללנו וטפנו מפני הערבים העומדים מול בתנו מן 4 בבוקר עד 9-10 בערב, לא די שבכל יום ויום הם משארים פה ברחוב ממול בתינו את הובל והחלאה שישפכו להם מן התפוחים והטאמאטים הרקובים שלהם, אלא לא יתנו לנו מנוחה עם צעקותיהם וקולותיהם המשונים ומחצצרים בחצוצרות ומתופפים בתופים'.⁴⁴ לבד מן הרעש הופרעה מנוחתם של המתגוררים בקרבת השוק גם מכלל הקלקלות שהביאו עמם סוחרי השוק: הלכלוך והזוהמה והשפה הערבית שבה נשמעו הצעקות המלוות במחיאות כפיים, בנגינה צורמת ובתנועות ריקוד זרות ומאיימות. בעיני יהודים ממוצא אירופי, המתגוררים בעיר שתפסוה בעלת צביון לאומי-ציוני ומערבי-מודרני, היו אלה מאפיינים של אורח חיים של פראי אדם, ובעיקר היו אלה בעיניהם מאפייניה השליליים של העיר הערבית כפי שבאו לידי ביטוי ביפו, ועל כן דרשו מן המוסד המודרני שאת חברי מועצתו בחרו, עיריית תל-אביב, להפסיק את התופעות הללו.

41. מפקח המשטרה העירונית בתל-אביב אל ראש עיריית ת"א, 29 ביולי 1927, את"א 4-334א'; יושב ראש מועצת עיריית תל-אביב אל ראש עיריית יפו, 21 בינואר 1929, את"א 4-334ב'; המפקח העירוני אל ראש העירייה, 23 ביולי 1929, את"א 4-334ג'; זכרון דברים מהפגישה שהתקיימה בין ראש העירייה ומר ח' אלפרין, המפקח העירוני הראשי, 7 בינואר 1946, את"א 4-328ג'.

42. קבוצת תושבים הגרים ברחוב הכרמל פינת אלנבי אל עיריית תל-אביב, ט"ו בתמוז תרפ"ז, את"א 4-334א'.

43. תושבים מסביבת רחובות השומר, רמב"ם ורבינוביץ אל ראש עיריית תל-אביב, 16 באוגוסט 1930, את"א 4-335א'.

44. תושבים המתגוררים ברחוב השומר פינת רחוב הכרמל אל עיריית תל-אביב, 25 ביוני 1933, את"א 4-335א'.

בעיית הרוכלות והרעש שהקימו הרוכלים לא נותרה בתחומי שוק הכרמל וסביבותיו בלבד ולא יחדה לערבים. עם פרוץ 'המרד הערבי' באפריל 1936 נמלטו רבים מן הסוחרים והרוכלים היהודים שנותרו ביפו לתל-אביב והעבירו לתחומה את עסקיהם. וכך ברחוב מרכז מסחרי, מן ההומים שברחובות דרום העיר, התמקמו ירקנים שרבים מהם היו יוצאי ארצות המזרח, שעל-פי תלונתו של דייר ברחוב 'מכריזים על סחורותיהם בקולות ובצעקות, המתחילות ב-5 בבקר עד שעה 9 בערב, ובזה לא נותנים לפועל העובד כל היום - די קשה לנוח קצת'.⁴⁵

הרעש שהקימו הרוכלים הלך והתפשט ברחבי העיר באמצעות אלה מהם שסבבו עם עגלותיהם ברחובותיה, מרביתם ערבים מכפרי הסביבה, ומכרו תוצרת חקלאית. עדות על כך מצויה במדור 'מה לעשות לשכלולה של תל-אביב', שהופיע מדי פעם בפעם על דפי הביטאון הרשמי של העירייה, ובו נשאלה השאלה: 'ועד מתי יטרידו הרוכלים בסילסוליהם הגרוניים את מנוחת התושבים מאז הנץ החמה?'.⁴⁶ עקיבא אריה ויס, ממיסדי תל-אביב, קבל על הסוחרים הערבים המעבירים את סחורותיהם דרך רחובותיה של תל-אביב. לדבריו, הרעש וההמולה שהקימו בהעבירם סחורותיהם לשוק סומייל בשעות הלילה הפריעו את מנוחת הלילה, ודמו בעיניו לפוגרום, ואילו אלה שמכרו את מרכולתם ברחובות תל-אביב החלו מכריזים על מרכולתם בשעות המוקדמות של הבוקר; וכך כל שעות הלילה ובשעות המוקדמות של הבוקר המוחרבות מהמולתם של סוחרים המזון הערבים שלא אפשרה שנת ליל הגונה.⁴⁷ לאזרח תל-אביבי נכבד אחר, מנהלו של בנק אפ"ק, היתה תלונה דווקא על רעש שהקימו מוכרים של עיתונים עבריים, בעיקר בני נוער שהכריזו על מרכולתם בקולי קולות 'צעקות פרועות אשר תושבי טימבוקטו היו מתבישים עליהן לו נשמעו בשוק העיר'.⁴⁸ אזרח אחר תבע מן העירייה להפסיק את פעילות שוק עוזרות הבית שהתפתח בכיכר מגן דוד, מקום מועד לפורענות רעש, שכן המולתן של 'נשים עובדות מעדות המזרח, תימניות, בוכריות, פרסיות, קורדיות וכו'' והתנהגותן היו, לטעמו, דבר 'מתאים יותר באיוו עיר בחבש'.⁴⁹ רוב התלונות על הרעש שהקימה הפעילות המסחרית היו על ההמולה שהקימו רוכלים ערבים או יהודים בני עדות המזרח ועל התנהגותם, שבעיני המתלוננים פגעו בצביונה הלאומי-המודרני של תל-אביב והפכו חלקים ממנה לבעלי אופי מאיים ומנוכר, מקום המתאים לפראי אדם בני ערב או לאלה מאפריקה. אך היו גם תלונות על בתי-עסק שהקימו רעש בעל אופי מודרני-מערבי. מנועי משאבות של תחנת דלק של חברת 'של' בקרבת רחוב נג'ארה שבכרם התימנים מנעו את שנת הלילה של התושבים שבקרבתה, ללמדנו שגם יוצאי

45. א' ארקין אל הנהלת העירייה, 3 ביולי 1936, יהודה נדיבי, מזכיר העיר, אל א' ארקין, 9 באוגוסט 1936, את"א 4-3335.

46. ש' זלצמן, 'הבו מועצה לשיפור העירו', ידיעות עיריית תל-אביב, 4, גיליון 4 (ינואר 1933), עמ' 110.

47. עקיבא אריה ויס ופ' פרלמן אל עיריית תל-אביב, ט"ז אלול תרצ"ד, את"א 4-3335.

48. א"ו תופיין אל הנהלת העיתון 'הארץ', 'דבר', 'הבוקר', 21 ביולי 1936, את"א 4-3335.

49. אברהם הניגמן אל הנהלת העירייה, 19 במרס 1939, את"א 4-336.

ארצות המזרח סבלו מרעשים שמקורם 'מערבי'. מטריד רעש אחר, שמקורו באחד מפלאי המודרנה המערבית של העת ההיא, נוצר בחנות לצורכי רדיו ברחוב בן יהודה, סמוך לכיכר ב' בנובמבר, שבעליה נהג להשמיע מוסיקה בקול רם עד שעות הערב, וזו טרדה את מנוחתם של תושבי הסביבה.⁵⁰

רעשים סקטוריאליים: קבוצות אתניות, ילדים ובני נוער

ההתנגשות בין מערב למזרח לא היתה בתחום המסחר בלבד. החיכוך הבין-תרבותי היה גם תוצאה של סמיכות באזורי מגורים לנוכח הגידול המהיר בשטח הבנוי וצפיפות המגורים בעיר והקרבה המידית של שכונות יהודיות ליפו הערבית.

ריכוז מובחן של קבוצה עדתית מזרחית במרחב העירוני של תל-אביב היה שכונת מחנה ישראל, הידועה יותר ככרם התימנים. השכונה הוקמה כבר בשנת 1904, מבודדת ונידחת בשוליה הצפוניים של יפו, ועיקר בתיה היו לא יותר מצריפים או פחונים.⁵¹ בשנות העשרים החלו להיבנות בקרבתה שכונות של מעמד בינוני ובינוני-נמוך, שרוב תושביהן היו יהודים ממוצא מזרח-אירופי. בד בבד חלה גם התפתחות ניכרת של כרם התימנים, והלכה למעשה נוצר רצף אורבני בין השכונה לבין השכונות שהקיפה. השכונות הקרובה בין יהודים ממוצא אירופי לאלה ממוצא תימני יצרה חיכוכים על רקע מנהגי התפילה ואורח החיים של התימנים, שהיו רועשים לטעמם של יוצאי מזרח אירופה ומרכזה.

כאשר אגודה של תימנים, 'עזרת אחים', רכשה מבנה ברחוב הים (היום רחוב הכובשים) בשכונת גאולה הסמוכה לכרם התימנים מצפון-מערב ומיקמה בו בית-כנסת, התלוננו התושבים בעירייה: 'עוד משעה שלוש בלילה מתאספים המתפללים וליד החלונות הפתוחים נפתחים השיחות, הויכוחים, אמירת התהילים ואח"כ התפילה בציבור ובמקהלה - הכל בקול-יְקוֹלוֹת, ואנו כולנו, שכניהם, סובלים מזה, כי מהרגע הראשון אין אנו יודעים לא שנה ולא מנוחה. ועכשיו מחודש אלול הם משכימים לסליחות [...] וכל הסדר הנ"ל [...] מתחיל לפעמים עוד בשתיים בלילה, כל לילה ולילה'. תושבי השכונה פנו אל הרופא העירוני, שכן לטענתם חוסר המנוחה והשינה הזיק לבריאותם. אלא שלתלונתם היה גם היבט כלכלי; לדבריהם שוכרי דירות מבקשים לעזוב את דירותיהם וכך נגרמים הפסדים כספיים לבעלי הבתים בשכונה. הם טענו כי פנו 'אל המתפללים בבקשה לשנות את זמן התפילה לשעה מאוחרת או להתפלל בלחש', אך ללא תוצאות.⁵²

50. שלום חדר אל י' רוקה, 5 במאי 1937, י' ירסלב אל העירייה בתל-אביב, 2 במרס 1935, את"א 4-3642.

51. שביט וביגר, ההיסטוריה של תל-אביב, עמ' 63.

52. א' פדהאל אל הרופא העירוני, ד"ר ליבוביץ', י"ח אלול תרפ"ח, הרופא הד"ר א' ליבוביץ' אל הנהלת העירייה, 2 בספטמבר 1928, את"א 4-3334ב'.

תלונות בנוסח זה לא באו רק כאשר התימנים יצאו מתחומם אלא גם מתושבים שהתגוררו ברחובות שגבלו בכרם התימנים. כך התלוננו תושבים מרחובות הלל הזקן והאר"י על תושב הכרם יחיא חג'בי שביתו 'משמש לתפקידים שונים ומשונים. בבקר בשעה 5 הוא משמש בתור בית כנסת [...] משעה 7 בית ספר לילדי התימנים שלומדים כידוע בקול רם ובשירה. כך שהחל מהשכם בבקר נפרעת מנוחתנו ומנוחת בני משפחתנו ונפסקת שנת הילדים [...] זה לפני זמן הוא השכיר את הבית בשביל מתלמדים בכלי רוח המתחילים כשחלונות הבית ודלתותיו פתוחים לרוחה עם החל הערב ועד שעה מאוחרת בלילה להוציא קולות מוזרים בכליהם היות והנגינה אינה ידועה להם'.⁵³ במכתב אחר על הרעש העולה מביתו של מר חג'בי טען המתלונן: 'כשנכנסתי אליו לבקש בכלל אין שם עם מי לדבר [...] התנפלו עלי בצעקות בחירופים [...] וכשאמרתי אפנה לעירייה ענה לי אני מצפצף [...] אני באתי הראשון אם אינך חפץ ברח מפה'.⁵⁴

על-פי תפיסת הרוב היהודי-האירופי, הרעש שהקימו התימנים היה חלק מאורח חיים מזרחי-הבא לידי ביטוי בהתנהגות גסה, אלימה ורעשנית, תולדה של אורח חיים שאינו תואם עיר תרבותית מודרנית, כפי שצריכה להיות העיר העברית הראשונה. אם במקרה הראשון תושבי שכונת גאולה טענו שמפגע הרעש חדר לתחומם ועל המתפללים התימנים להסתגל למנהגים המקובלים על שכניהם, הרי בשני חש יחיא חג'בי, תושב כרם התימנים, שחדרו לתחומו ואם מנהגיו אינם מוצאים חן בעיני שכנו יוצא אירופה, על השכן לחפש לעצמו מקום מגורים אחר. לשני הצדדים לא היה עניין להתפשר לא על הפרקטיקות התרבותיות שלהם ולא על מקומם הפיזי.

תלונות על רעש שהוא תולדת התרבות המזרחית היו לא רק בהקשר לפעילות דתית-מסורתית. בעלי בתים ברחוב לילנבלום וברחוב הרצל התלוננו על פליט יהודי מיפו שפתח בית-קפה בסביבתם, ולא עוד אלא שבאחד הבתים הראשונים של תל-אביב, 'ובו יושבים כל היום הולכי הבטל [...] החוג הרגיל לבתי הקפה הערבים ביפו שהוכרחו לעזובם ושוחקים בכל מיני משחקים שעש בעש [שש-בש] וקלפים [...] והצעקות והמריבות במשך כל היום וכל הלילה פולחים את האויר ופולחות גם את ראשי הדיירים ונווד את שנתם בלילות. [...] השפה הרשמית היא ערבית והצעקות [...] והנקישות בדומינה [בדומינו] וכלי המשחק מעבירים את הדיירים מדעתם'.⁵⁵ תושבים ברחוב יונה הנביא, הסמוך לכרם התימנים, התלוננו על שברחובם ממוקם 'קלוב של תימנים שמבקרו לרוב מבליים שם בערבים את זמנם עד הצות בצעקות, שירה גסה ובריקודים, ומפריעים באופן זה את מנוחת תושבי הרחוב'.⁵⁶ כמו בתלונות בנושא שוק הכרמל, מה שהפריע לתושבים ממוצא אירופי היה לבד מהרעש עצמו גם השפה הערבית הזרה והמאיימת, רכיב מרכזי של תרבות המזרח העוינת. לא בכדי

53. ד"ר שלמה פרוינד ושלושה נוספים אל עיריית תל-אביב, 12 באוגוסט 1929, את"א 4-3334.

54. יוסף דינאבורג אל סגן ראש עיריית תל-אביב אדון רוקה, 26 ביולי 1929, שם.

55. מרדכי גויסגולד אל 'רוקה, ראש עיריית תל-אביב, 23 באוקטובר 1938, את"א 4-3642.

56. דוד צבי ריינינגר אל עיריית תל-אביב, 18 ביוני 1939, שם.

היו התלונות על הרעש ממקומות הבידור ששימשו יהודים יוצאי ארצות המזרח דומות לתלונות על הרעש שעלה מבתי־הקפה הערביים שבמנשיה. תושבי רח' קלישר בשכונת ברנר, שגבלה ממזרח במנשיה, ביקשו מהעירייה 'להגן עלינו מפני קרבת בתי־הקפה הערביים המלאים תמיד ביום בערב ובלילה בכל מיני אליעמנטים מסוכנים: מסיתים, גנבים [...] זונות [...] עם צעקותיהם שירותיהם הפראיים בפה, בגרמופונים רדיו עם מגבירי קול בלילות הממררים את חיינו ומנוחתינו'. ההבחנה המרחבית־המעמדית של המתלוננים במקרה זה היתה ברורה. שכונת ברנר, שהתגוררו בה יוצאי אירופה בני המעמד הבינוני־הנמוך, היתה בעיניהם אזור מועד לפורענות, שבו רעש עדתי היה מסמן של סכנה בטחונית ומוסרית; לעומת זאת, פקידי העירייה וראשיה 'הגרים במקומות השלולים בשדרות רוטשילד ולב תל־אביב, הצפון' אינם סובלים ממנו.⁵⁷

קבוצה ייחודית אחרת שנתפסה כגורמת רעש היו ילדים ובני נוער. כאשר הקצתה העירייה בשדרות רוטשילד שטח למגרש משחקים, ששימש לפעילות בתי־הספר וגני הילדים, התלוננו תושבים מהסביבה כי 'אין להתפלא לגמרי על שכל היום שם רעש בלי הפסק וצעקות עד לב השמים המפריעים כך עבודה או מנוחה של יושבי הבתים מסביב למגרש זה'. לאחר שעות הלימודים המשיך מגרש זה לשמש לשעשועי ילדים ואף מבוגרים הפכוהו למקום מפגש והרעש שהקימו נשמע עד לשעות הלילה המאוחרות.⁵⁸ במקומות שלא היו בהם מגרשי משחקים מסודרים בילו הילדים ובני הנוער ברחובות והקימו רעש רב בין השאר באמצעות שימוש בכלי דו־אופני, ה'קורקינט'. הרעש הרב שהקימו הילדים שהחליקו על הכביש היה בלתי־נסבל ופניית המלונן אל הוריהם לא הועילה – אלה, לטענתו, 'אטמו אזניהם משמע',⁵⁹ דהיינו העדיפו שילדיהם ירעישו בחוץ ולא בפנים הבית, התנהגות שאינה ראויה לתושבים בעיר מודרנית מתוקנת.

המבנים שהוקצו לפעילות הילדים ובני הנוער שימשו אף הם מוקד ליצירת רעש שהטריד את שכניהם. פעילות הקן של המחנות־העולים שהוקם בלבה של שכונת השכנים ב', אזור שקט במזרחה של תל־אביב של הימים ההם, אושרה, לדברי דיירים בשכונה, בתנאי שהפעילויות ייערכו בתוך המבנה ויסתיימו לכל המאוחר ב־10 בלילה. אלא ש'את התנאים האלו הפרו מן היום הראשון', כך כתבו בפנייתם לעירייה.⁶⁰ מאחר שתלונתם הראשונה לא נשאה פרי, שבו ופנו הפעם למשטרה: 'כשל כחנו כבר לשאת את כל אלה. לא פעם פנינו אליהם בבקשה להפסיק את הרעש, אולם תשובתם היא מחוצפת וצעקותיהם מתגברות עוד יותר ויותר'.⁶¹ תושבים אלה אכן הרגישו היטב את הקוצים של הצברים הצעירים, שהתנהגותם היתה רחוקה מלהתאים לזו המקובלת בקרב בני נוער אירופים מחונכים.

57. תושבים מרחוב קאלישר אל עיריית תל־אביב, 5 באוקטובר 1937, שם.

58. מכתב לעיריית תל־אביב, 6 ביולי 1926, את"א 4-334א'.

59. חיים דבורין אל עיריית תל־אביב, 8 בינואר 1940, את"א 4-336.

60. תושבי שכונת השכנים ב' וסביבתה אל 'רוקה, כ"ט בתמוז תרצ"ו, את"א 4-3642.

61. תושבים אל קצין משטרת הצפון, 30 במאי 1937, שם.

באזור מגורים שליו אחר, בצפון תל-אביב בקרבת מפגש הרחובות הירקון ויואש, מוקם קן של תנועת השומר-הצעיר. עקב הרעש שהקימו החניכים התלונן בעל בית שדייריו דרשו למנוע את ההפרעה 'אשר קשה לשאתה. יש אשר שרים בצותה [בצוותא] בקול רם ויתר על כן נוהגים הם לתקוע בחצוצרה. הוא הדבר גם בחגים ומועדים שבהם הם מתאספים החל משעות הבוקר'.⁶² גם תנועת גורדוניה הואשמה בהקמת הרעש. מורים תושבי מעונות המורים שברחוב חובבי ציון הם שפנו לעירייה 'בבקשה לאחוז באמצעים להפסיק את הרעש, השירה, הרקודים והצווחות שנגרמות ע"י חברי המועדון [...] [ה]נמשכות יום-יום משעה 6 אחה"צ ועד שעה 11 בלילה, ולעיתים קרובות גם אחרי הצות'.⁶³

רעשים שהעלו את חמתם של תושבים עלו גם ממוסדות החינוך. פינת החי בגן ילדים עירוני ברחוב בן יהודה, בחלקו הצפוני והשקט, הביאה את דיירי הבית השכן להתלונן על ש 'לא די לנו שמבוקר עד ערב הילדים עושים רעש [...] שמחצות לילה מתחילים לקרוא ולצעוק [...] התרנגולים שישנם כלול של גן הילדים [...] והרעש [...] מזעזע את המוח ממש'. נוכח שכר הדירה ומסי העירייה הגבוהים ששולמו באזור זה דרשו התושבים לסלק את התרנגולים כדי לאפשר לסוחרים ולפקידים המתגוררים בו מנוחת לילה.⁶⁴ מה שנתפס כחינוך ציוני של ילדי הגן והקניית ערכים חקלאיים מגיל צעיר, היה בעיני הדיירים מטרד שאינו מתאים לעיר מודרנית, ודאי לא לאזור מגורים יוקרתי.

פעילויות בבת-יספר לאחר שעות הלימודים עוררו אף הן את זעמם של תושבים שהתגוררו בקרבתם והם דרשו להפסיקן. תושבים בקרבת בית-הספר ביל"ו דרשו להפסיק את פעילות חוגי הספורט שהתקיימו בו בשעות הערב ועד 11 בלילה בגלל הרעש שהפריע את מנוחתם. גם דיירים בסביבת בית-הספר אחד העם, שהתקיימו בו חוגים למוסיקה, ביקשו להפסיק את 'קונצרט החתולים ויללת השועלים', שגרם רעש קשה מנשוא.⁶⁵

החינוך הגופני ממרכיביו ובוגי דמותו של היהודי החדש, לא היה נסבל כאשר היה למטרד רעש. כמותו גם פעילותם של בני הנוער במסגרת תנועות הנוער הציוניות, אם כי כאן יש לסייג ולומר כי ייתכן שאופיין הסוציאליסטי של גורדוניה, השומר-הצעיר והמחנות-העולים לא נשא תן בעיני הבורגנים או הזעיר-בורגנים שהתגוררו בקרבת הקנים של התנועות. לבד ממוסיקה מזרחית, גם מוסיקה מערבית למהדרין לא זכתה לאהדה, בייחוד כשנגנוה מתלמידים, אך לא רק הם, כפי שנראה להלן.

62. גיאורג פרוידנהיים אל הנהלת עיריית תל-אביב, 19 בפברואר 1937, שם.

63. מעונות מורים בע"מ אל עיריית תל-אביב, 8 במאי 1939, שם.

64. דיירי בית מס' 27 ברחוב אליעזר בן יהודה אל ראש העירייה, 9 ביולי 1939, שם.

65. תושבים מרחוב הלבנון והגלבוז אל מר ד.צ. פנקס, ראש מחלקת החינוך של עיריית תל-אביב, 14 בפברואר 1939, ד"ר יחזקאל גלילי אל מר רוקה, כ"ד באדר תרצ"ו, שם.

רעשים של כלי רכב

הרעש שמקימים אמצעי התחבורה המודרניים נחשב גם כיום מטריד מרכזי בערים ברחבי העולם. ואולם בלי הרכבת, האוטובוס, מכונית המשא והמכונית הפרטית אין חברה עירונית מודרנית יכולה לתפקד, ותל-אביב לא היתה יוצאת דופן בהקשר זה.

בתל-אביב של שלהי שנות העשרים עדיין רבו העגלות הנגררות על-ידי סוסים; מעברן באחד מרחובותיה המרכזיים של שכונת נווה שלום, ששימש נתיב תחבורה ליפו, הפריע ללומדי התורה ולמתפללי בתי-הכנסת הרבים שברחוב זה ולמנוחתם של התושבים בכלל, הן ביום והן בלילה.⁶⁶ עם העלייה במספר כלי הרכב הממונעים השתנה אופי התלונות: 'קשה מנשוא הרעש הנורא ברחובות תל-אביב שבא מאוטובילים. האוטובילים האלו רודפים ברחובות העיר [...] במהירות גדולה [...] הם מזוינים בקרנים וחצוצרות כל כך חזקים [...] שאין דוגמתם [...] בכל העולם כולו. בקרנים האיומים והנוראים האלה הם מרעישים ומחרידים בלי הפסק [...] את רחובות העיר והסביבה מקץ ועד קץ, מגבול ועד גבול, הם משמיעים את קוליהם עד השמים ורודפים לפנייהם את נפש כל חי'.⁶⁷ הבעיה לא היתה ברעש המנועים שנתפס כחלק משאון המולתה של העיר אלא בצופרים שהנהגים בתל-אביב הרבו לעשות בהם שימוש. כך ציין מאיר דיונגוף במכתב אל מפקד משטרת תל-אביב: 'כל התושבים מתלוננים שהעיר [...] נעשתה [...] הומיה מאד. ביום ובלילה, בלי הפסק נשמע שאון גיהינום מצד המכוניות והאופנוע[ים] בחצוצרותיהם; הנהגים אינם מתחשבים עם שעות המנוחה [...] ומצפצפים בכל מקום ובכל זמן, אפילו על יד בתי חולים'. דיונגוף ואחרים ציינו שבערים אירופיות מתוקנות, כגון לונדון, יש תקנות האוסרות על שימוש בצופרים וכך גם צריך להיות בתל-אביב.⁶⁸

הרעש שנוצר מהשימוש המופרז בצופרי המכוניות היה תופעה כלל תל-אביבית ועוצמתו עמדה ביחס ישר לעוצמת צפיפות התנועה, דהיינו ברחובות הראשיים ובאזור המער' היה יותר רעש מאשר בשכונות מגורים שקטות. עם זאת, היו מקומות שבהם רעש כלי הרכב היה מטריד נקודתי עומד. למשל, ברחוב מיכאל פינת יהודה הלוי היה מגרש חניה שפעולתו גרמה לתושבי הסביבה להתלונן שחייהם נעשו 'קשים מנשוא [...] הרחובות הומים תמיד [...] מעשרות האוטובילים והאוטובוסים שמתרוצצים אנה ואנה בכניסה ויציאה [...] הצריחות והשריקות מחרישות את האוזניים [...] יומם ולילה [...] אין שום אפשרות להרדם [...] מרעש המכוניות'.⁶⁹ מגרשי חניה אלה היו בבעלות פרטית ומוקמו ביוזמת העירייה בשולי המער' כדי להתמודד עם בעיית החניה באזור גדוש תנועה ופקוק זה. רעש הצופרים והמנועים של המכוניות הנכנסות לחניונים והיוצאות מהם היה מטריד לדיירי הבתים הסמוכים.⁷⁰

66. מ.נ. הויטמן אל הנהלת עיריית תל-אביב, 26 באוגוסט 1927, את"א 4-2207'א.

67. מוסד בתל-אביב אל ראש העירייה, כ"ד ניסן תר"צ, את"א 4-3334'.

68. מאיר דיונגוף אל קצין המשטרה מר סטפורד, 11 בינואר 1934, את"א 4-3335'ב.

69. ישראל מרגליות אל עיריית תל-אביב, 29 בינואר 1934, שם.

70. חנה גוטגולד אל הנהלת עיריית תל-אביב, 13 באפריל 1937, יעקובס ותנימות של דיירים נוספים אל המפקח הסניטרי של עיריית תל-אביב, דוד גפן, 28 בנובמבר 1938, את"א 4-3642.

מפגע רעש אחר יצרו כלי רכב שעסקו בנקיון רחובות העיר. במכתב תלונה בנושא זה ציין תושב כי 'ביחוד סובלים תושבי רחוב אלנבי מהטרקטור המרביץ את הרחובות [...] שתנועתו היא כמו רעידת אדמה'.⁷¹ רעשן של מכוונות הטאטוא הפריע את מנוחת הדיירים, אלא שלא ניתן למנוע את פעולתן בלי לפגוע ברמת הניקיון בעיר. תושבים התלוננו גם על צעקותיהם של פועלי הניקיון ועל דפיקתם על המדרכות של פחי הזבל שרוקנו לעגלות ולאחר מכן למכוניות שהובילו אשפה.⁷²

רעש ושעשועים

מקור הרעש השנוי ביותר במחלוקת בתל-אביב היה בעסקי השעשועים, בבתי-הקפה, המועדונים ובתי-הקולנוע, אשר שעות הפעילות שלהם היו כלילה בעיקר. במקומות הללו בילו רבים מתושבי תל-אביב וסביבתה, אך בה בעת הופרעה מנוחת הלילה של דיירי הסביבה.

ראשון בתי-הקפה בתל-אביב היה הקווינו שנפתח על שפת הים בקצהו של רחוב אלנבי בשנת 1923. אחריו נפתחו עוד, כגון בית-הקפה על גגו של בית פנסק ברחוב הרצל.⁷³ זה עורר את זעמו של אחד ממייסדיה של תל-אביב, דוד איזמוז'יק, שהתגורר בסמוך. מכיוון שהמטבח של בית-הקפה היה בקומה שמתחת לבית-הקפה הועברו ההזמנות במעלית שמוקמה מחוץ לבניין, 'וכשמזמינים איזה דבר במטבח, דופקים מלמעלה כבול עץ על גבי דף המחובר לכותל, וצועקים הלא! אחרי הרבה דפיקות והרבה קריאות מופיע ראש מלמטה ומקבל את ההזמנות המפורטות בקול המכריז מלמעלה'. הדפיקות והצעקות הפריעו את שנת הלילה של המתלונן והוא דרש להפסיק.⁷⁴

בשנות השלושים, עם התפתחותה של תל-אביב צפונה, השתרע מתחם השעשועים והבילוי של העיר בחלקו הדרומי של רחוב בן יהודה ובחלקו המערבי של רחוב אלנבי – מסביבת כיכר ב' בנובמבר (מוגרבי) ועד חוף הים. משם התפשט מערבה, צפונה ודרומה אל רחוב הירקון ולאורך חוף הים, ומזרחה אל חלקה הדרומי של שכונת תל-אביב מרכזית, רחובות הס, ביאליק ופינסקר, בואכה חלקו הדרומי של רחוב המלך ג'ורג'. הסמיכות של המועדונים ובתי-הקפה הרבים שפעלו ברחובות אלה לשכונות המגורים של מרכז תל-אביב יצרה בעיה חמורה של רעש, תוצאה של המוסיקה שנוגנה בהם עד שעות הלילה המאוחרות ושל ההמולה שהקימו המבלים.

71. י' גליקמן אל עיריית תל-אביב, 15 ביוני 1931, את"א 4-335א'.

72. עקיבא אריה ויס ופ' פרידמן אל עיריית תל-אביב, ט"ז אלול תרצ"ד, מ"מ ראש העירייה אל א"ע וייס ופנחס פרידמן, 20 בספטמבר 1934, את"א 4-335ב'.

73. שביט וביגר, ההיסטוריה של תל-אביב, עמ' 335.

74. איזמוז'יק אל עיריית תל-אביב, 13 במאי 1927, את"א 4-334א'.

מקום בילוי פופולרי ברחוב בן יהודה היה קולנוע 'גן רינה', מן הראשונים שנפתחו בתל-אביב וייחודו היה בהיותו קולנוע פתוח שפעל בעונת הקיץ. משום כך לא היו קירות או גג שיבודדו את הרעש שעלה ממנו, מה שיצר מטריד לגרים בסביבתו: 'לעיתים קרובות נמשכים השעשועים שם עד שעה שתים אחר הצות. קולות קריאה וצוחה, מחיאות כפים סוערות, וקריאות "עוד הפעם" עולים משם בשקט הלילה ומעירים משנתם גם אותם התושבים שהצליחו באיזה אופן שהוא להרדם. נוסף לכל אלה המציאו איזה מין חצוצרה המריעה בקול צורם בכל הפסקה עד החרשת האוזנים'. הרעש שעלה מבית-הקולנוע הפריע לא רק את מנוחתם של השכנים אלא גם את זו של מי ששכרו בימי הקיץ חדרי נופש בסביבה זו הסמוכה לחוף הים. נוסף על הנאתם של הנופשים שנפגמה פגע הדבר גם בפרנסתם של המשכירים.⁷⁵ עם הבאים לנפוש בחודשי הקיץ בחופה של תל-אביב נמנה הסופר ש"י עגנון והוא פנה לעיריית תל-אביב בתלונה על הרעש שהקימו המבלים במלון 'ריץ' שברחוב הירקון, הסמוך לחדר שבו השתכן: 'באתי לכאן לימים אחדים [...] אבל לצערי המנוחה רחוקה מפה. נדמה הדבר שניתנה רשות למלון ריטץ להפריע את מנוחת כל הסביבה ולהבהיל את כל השכנים משנתם. לא די שעד שתי שעות אחרי הצות הלילה אין המוסיקה פוסקת מבית המלון, הנה האוטומובילים הבאים לשם משבשים את כל הרחוב ומרעישים בתקיעותיהם ובתרועותיהם ובציפצופיהם ואינם מניחים לאדם לישון. כל כמה שידוע לי אין נהוג כך בשום מקום הבראה'.⁷⁶

עיקר הסבל נפל בחלקם של תושבים שהתגוררו בלבו של אזור הבילוי והשעשועים. דיירים מבתי הסמוכים למפגש הרחובות בן יהודה ואלנבי פנו אל העירייה בתלונה כי 'בסביבה שלנו [...] נמצאים מסעדות ובתי-קפה שונים, קפה אסטוריה קפה אופרה קלוב כחול וכו' המתחרים ביניהם ע"י נגינות מרעישים [מרעישות] בכלים שונים: רדיו, גרמופונים ותזמורות, באין הפסק, עד שעה מאוחרת בלילה, ובוה הם מפריעים את מנוחת כל [...] הסביבה'. על אף פניותיהם לבעלי העסקים שבשעה 11 בלילה יחדלו מלהשמיע מוסיקה בקולי קולות, הרעש נמשך עד שלוש לפנות בוקר ולא אפשר לתושבים לנום את שנת לילם, דבר שלטענתם לא נשמע כמותו בעיר תרבותית.⁷⁷

אמנם המוסיקה שנוגנה בבתי-הקפה ובמועדונים הללו היתה מערבית באופיה, אלא שגם זו נתפסה בעיני תושבים שהתגוררו בקרבתם לא רק כמטרד רעש אלא גם כבעלת אופי תרבותי מפוקפק, בלתי-מוסרית ואינה יאה לעיר מתוקנת. אחד הדיירים ברחוב פינסקר התלונן שבמועדון סמוך 'תזמורת הג'ז המטרטרת עד 2 בלילה והצגות הפראיות של מבקרי "המוסד" היפה הזה [...] גוזלים בלי רחמים את מנוחת התושבים ושותם'. ולא די בכך, שם אף מתקיימים הימורים, פעילות בלתי-מוסרית להשקפתו, ובכלל לא יגרע מאום מתל-

75. פנחס שורצמן (ועוד חתימות) אל ראש עיריית תל-אביב, 7 ביולי 1929, את"א 4-1334.

76. ש"י עגנון אל ועד העירייה תל-אביב, י' אלול תרצ"ג, את"א 4-3335ב.

77. רחמים אסיאב אל הנהלת העירייה בתל-אביב, כ"ה תמוז תרצ"ב, את"א 4-3335א.

אביב [...] אם גם יחסרו בה "בתים" כאלה.⁷⁸ תושב אחר גינה את ההימורים שהיו נפוצים בעת ההיא בבתי־הקפה בעיר ש'נכבשו על ידי שולחנות משחק אבטומטיים הסוחטים מן התושבים את כספם', מה שנוסף על היותו לא־מוסרי הוא גם נוגד את רוח ההתחדשות הלאומית הציונית בהרגילו את המהמרים לרדוף אחר רווחים קלים במקום להתקיים מעמל כפיהם.⁷⁹

התלונות על המוסיקה הרועשת לא הוגבלו לתחומם של בתי־השעשועים. בכתבה שפורסמה בהארץ התלונן המחבר על עליזותה של תל־אביב ועל חיי הלילה המפותחים שלה, שאינם מניחים לאדם לישון את שנת לילו, וזאת נוכח מנהגם של תושבים בעיר, בייחוד הצעירים שבהם, לחגוג במסיבות עד שעות הלילה המאוחרות בהפעילם גרמופונים, ובשירה בקולי קולות. דבר זה, לדבריו, היה בניגוד לנעשה בערים מתוקנות בעולם, כגון אלה שבשווייץ הידועה בסדרתי החיים המופתיים שבה, או אף בניגוד לנעשה בעיר תוססת כמו מארסי שבדרום צרפת, שגם ברחובותיה משתרר שקט לאחר השעה 11 בלילה. לדעת הכותב, תופעה זו אינה נובעת רק מן המיקום של תל־אביב 'במזרח' אלא גם מן '[ה]רעשנות הספציפית של היהודים', שהיא כמובן תופעה גלותית שאין מקומה ב'עיר מופלאה זו', תל־אביב.⁸⁰ ברוח זו נכתב בעיתון הבוקר, על ש'בערים גדולות [...] בערים יותר קטנות [...] בעיירות קטנות במערב אירופה, ברוסיה ובליטא [...] אבות העיר דואגים למנוחת האזרחים [...] אצלנו [...] עולם הפוך. "הקונצרטים" מתחילים בשעה אחת, או אפילו בשתיים ובשלש אחרי חצות. הגרמופונים ומכונות הרדיו פותחים פה דווקא בשעות אלו, כאשר בן אדם צריך ורוצה לנוח [...] לפעמים בלילות נדמה לך שאתה שכן של גיהנום.⁸¹

העירייה והרעש – תגובת הממסד

בתגובתו על התלונות הרבות שהגיעו לעיריית תל־אביב ולכתבות בעיתונות שעסקו בקלקוליה של העיר מנה בדצמבר 1933 ראש העירייה מאיר דיזנגוף את מפגעי הרעש בין הנושאים הנפוצים ביותר הנזכרים בהן. הוא הזכיר את 'הצוצרות כלי הרכב, קריאות הרוכלים, נגינות בתי־קפה',⁸² ומכאן אפשר ללמוד על סדר העדיפות של העירייה בטיפול במפגעי הרעש השונים.

עדיפות ניתנה למניעת רעשים שהפריעו את שנת הלילה של התושבים כדי לאפשר לבעלי עסקים, לעובדיהם ולפועליהם ולמשרתי הציבור למיניהם, אלה המניעים את גלגליה

78. נ' פינס אל חבר מועצת עיריית תל־אביב, מר לרנר, ב' באלול תרצ"ג, שם.

79. 'ספר התלונות, תלונות של שלמה זיידמן', הארץ, 14 בינואר 1934.

80. ש' גורליק, 'ליל נדודים בתל־אביב', הארץ, 14 בינואר 1934.

81. ד"ר ל' רחמילביץ, 'תנו מנוחה לעצביהם של תושבי תל־אביב!', הבוקר, 18 באוגוסט 1936.

82. מאיר דיזנגוף, 'על התלונות', ידיעות עיריית תל־אביב, 5, גיליון 3 (דצמבר 1933), עמ' 95.

של העיר, לנות, לשמור על בריאותם הנפשית והגופנית, ולקום בבוקר ליום עמל. כמו כן היה צורך לאפשר לדור העתיד, לילדים ולבני הנוער, לישון את שנת הלילה הדרושה להתפתחותם התקינה ולהתעורר רעננים לקראת יום לימודים. צופרי המכוניות ובייחוד הפעלתם בשעת הלילה, קריאות הרוכלים שהחלו להישמע באשמורת הבוקר, ובראש ובראשונה הרעש שעלה ממוקדי השעשועים והבילוי וממסיבות ציבוריות ופרטיות, אלה הרעשים שהפרו את שלוות הלילה, ועל כן מניעתם או צמצומם העסיקו מאוד את העירייה. בשלהי שנות העשרים לא היו בידי העירייה תקנות שהעניקו לה סמכויות לטפל בבעיית הרעש. לפיכך נעשתה פנייה אל בית המשפט העירוני בתל-אביב שיחווה דעה בנושא. התברר שיש סעיף בחוקת העונשין המנדטורית שעל-פיו כל המנגן או רוקד ברחוב לאחר עשר וחצי בערב הוא בר-עונשין, אך יש לפנות למשטרה שתפעל בנדון ותגיש לבית המשפט תביעות נגד העבריינים. דרך פעולה זו היתה תקפה גם כלפי כל הפרעה של מנוחת הציבור בשעות שבין 11 בלילה ל-6 בבוקר, כולל מניעת רוכלות ומניעת הפעלה של צופרי מכוניות. דרך אחרת למאבק ברוכלים היתה באמצעות החרמת עגלותיהם היות שלרובם לא היו רשיונות מטעם העירייה. אלא שגם ההחרמה היתה בסמכות המשטרה והענישה בסמכות בית המשפט העירוני.⁸³

פעולתם של המשטרה ושל בית המשפט בנושא אכיפת החוק לשמירת השקט בשעות הלילה לא השביעה את רצון העירייה ולא הביאה לירידה משמעותית בהיקף הרעש. זאת למרות שבעלים של בתי-קפה ומועדונים גורמי רעש, שנגדם פעלה המשטרה, התלוננו שזו פוגעת בפרנסתם.⁸⁴ מספר מקורות הרעש עלה בהתמדה עם גידולה המהיר של העיר, ומספר השוטרים, שמהם פעלו בשעות הלילה רק כ-15, לא הספיק למאבק בתופעה. בהיעדר תקנות עזר עירוניות בנושא מניעת רעש, לא היתה למפקחים מטעם העירייה כל אפשרות לסייע בפעולה נגד מפרי חוק.⁸⁵

בנושא הרעש מבתי-הקפה הציעה המשטרה להתנות מתן רשיונות למכירת משקאות חריפים בשמירה על החוק בענייני רעש, כך שהמפר אותו יחויב בתשלום קנס אך גם בנוק

83. בית המשפט עיריית תל-אביב (יפו) אל ראש עיריית תל-אביב, 30 במאי 1927, עוזר מנהל המשטרה במחוז אל ראש עיריית ת"א, 11 בספטמבר 1927, את"א 4-334א'; תזכיר פנימי מס' 114, מחלקת המשפטים לראש העירייה, 26 ביוני 1928, מפקח המשטרה העירונית בתל-אביב אל ראש עיריית תל-אביב, 28 ביוני 1928, המזכיר הכללי, עיריית תל-אביב, אל מפקח המשטרה העירונית תל-אביב, 31 במרס 1929, את"א 4-334ב'; יהודה נדיבי, מזכיר העיר, אל מ"מ ראש העירייה מר' רוקח, 18 ביוני 1934, את"א 4-335א'.

84. מ"מ יושב ראש המועצה, עיריית תל-אביב, אל הנהלת בית הקלוב הכחול, י"ט באב תרצ"ב, הנהלת הקלוב הכחול אל עיריית תל-אביב, 23 באוגוסט 1932, את"א 4-335א'; מנהל המחלקה הטכנית אל מר' רוקח, 27 בספטמבר 1933, יהודה נדיבי, מזכיר העיר, אל מ"מ ראש העירייה מר' רוקח, 18 ביוני 1934, גלידה טרקלין' אל עיריית תל-אביב, 8 באוגוסט 1934, את"א 4-335ב'.

85. תזכיר בענייני המשטרה בתל-אביב, ללא תאריך (כנראה ממרס 1933 לפי סדר המסמכים בתיק), את"א 4-332ב'.

הכלכלי שייגרם לו עקב ההפחתה במספר הלקוחות.⁸⁶ אף-על-פי שרעיון זה יצא מן הכוח אל הפועל, תלונות על השמעת מוסיקה בקול רם בבת-י-קפה, נוסף על תלונות בדבר משחקי הקלפים וההימורים בבת-י-קפה ובמועדונים ורמתם המוסרית הירודה, הוסיפו להגיע לעיריית תל-אביב גם במהלך המחצית השנייה של שנות השלושים.⁸⁷

העירייה נקטה מדיניות שונה בטיפול ברעש של בתי-המלאכה ומפעלי התעשייה, ושל השווקים הבלתי-חוקיים כמו שוק הכרמל. הגבלת פעילותם היתה עלולה לפגוע ברווחיות של עסקים רבים ואף להביא לסגירתם, לאובדנם של מקומות עבודה ולהיעלמות השווקים שבהם התאפשר לאוכלוסיות חלשות לקנות מוצרים במחיר נמוך. משמע, היתה עלולה להיגרם פגיעה קשה בכלכלתה של העיר וברווחת תושביה. וכך בתגובה על תלונה על פעולתו של בית-החרושת לשוקולד 'ליבר' בלילות ענה ישראל רוקח: 'חושבים הננו כי על הממשלה לבא בדברים עם בית החרושת [...] להפחית את כמות הרעש בעבודת הלילה אולם איננו חושבים כי יתכן בשעה זו של מלחמה להגברת תוצרת בתי החרושת בתל-אביב ובארץ בכללה, למנוע בעד עבודת בתי חרושת בלילות'.⁸⁸

מדיניות העירייה התמקדה במניעת התפשטות אזורי המסחר והתעשייה אל מעבר לאזורים שבהם התבססו שימושי קרקע אלה בשלהי שנות העשרים ובמחצית הראשונה של שנות השלושים. כלומר, למנוע את התפשטותם אל אזורי המגורים שהלכו והתפתחו בצפונה ובצפון-מזרחה של העיר. בתשובה למתלונן על רעש שהקימו בתי-מלאכה ברחוב הגדוד העברי שבאזור המרכזי המסחרי נאמר: 'מועצת העירייה החליטה לקבוע את רחוב הגדוד העברי בתור אזור לבתי-מלאכה'.⁸⁹ גם באזור שמצפון למע"ר לא היה בדעת העירייה לסגור בתי-מלאכה שהפריעו לתושבים ברעשם, כמו במקרה של בית-החרושת 'מרץ', שלאחר דין ודברים עם תושבי הסביבה, שנמשך כשבע שנים, הודיעה העירייה שאין לה כל יכולת להביא לסגירתו. הצעד היחידי שנקטה העירייה בסופו של דבר היה הגבלת שעות העבודה של בתי-מלאכה ומפעלים בלילות כדי לאפשר לתושבי הסביבה לנוח את מנוחת לילה.⁹⁰ אשר לרוכלים בשווקים הבלתי-חוקיים, תלונותו של תושב מרחוב מרכזי על ריכוז של רוכלים בקרבת ביתו שרעשם הפריע את מנוחתו, תשובת העירייה היתה שרובם הם פליטי מאורעות מיפו ושריכוז זה פעל באזור כבר לפני המאורעות ועל כן אין ביכולתה של

86. סגן ראש העירייה אל עוזר מפקח המשטרה המחוזית אזור תל-אביב, 4 בינואר 1935, עוזר מנהל המשטרה המחוזית אל ראש עיריית תל-אביב, 7 בינואר 1935, את"א 4-3335.

87. בעלי בתים ודיירים מרחוב אלנבי אל ראש עיריית תל-אביב, 2 במאי 1937, בעלי דירות ברחוב הס אל עיריית תל-אביב, 28 ביולי 1937, תושבים מסביבת רחוב המלך ג'ורג' פינת רחוב רש"י אל משטרת תל-אביב, 4 במאי 1938, הנס אהרנברג אל עיריית תל-אביב, 19 ביוני 1939, את"א 4-3642.

88. סגן ראש העירייה אל קצין המחוז תל-אביב, 28 בינואר 1934, את"א 4-3335ב'.

89. מנהל המחלקה הטכנית אל אהרן ובצקי, 3 באוקטובר 1934, שם.

90. ישראל רוקח אל ה"ה מינץ ושות', 14 באפריל 1939, מזכיר העיר אל המפקח הסניטרי, 9 במאי 1939,

את"א 4-3642.

העירייה להתמודד עם הבעיה;⁹¹ סילוק הרוכלים ייצור בעיה כלכלית שתחייב את העירייה לפתור אותה, מה גם שכבר יש להם חזקה במקום ולא ניתן לסלקם בקלות. בשלהי שנת 1945 עדיין התחבטה עיריית תל-אביב בנושא זה. מחד גיסא היא ניהלה מלחמת חורמה ברוכלות ברחובות העיר; מאידך גיסא, בנוגע לרוכלים שהתרכזו בשוק הכרמל, בנווה צדק ובמרכז המסחרי, קבע מנהל מחלקת הפיקוח העירונית ש'אין פתרון עבורם, אלא, פתיחת שווקים פתוחים, היינו לגליוציה של פעולתם. [...] בעיית הרוכלות לא תפתר אך ורק ע"י משפטים והחרמות אלא היא דורשת פתרון רדיקלי משקי'.⁹² כל עוד נותר השוק הבלתי-חוקי בתחומו, לא היה בדעת העירייה לפעול לחיסולו אלא רק להכלתו. גישה זו היתה בניגוד לפעולה הנמרצת, אם כי לא תמיד יעילה, שנקטה העירייה לבלית חדירת הרוכלות לאזורי מגורים מובהקים.

ככל שהתרבו התלונות על רעש, התברר לעירייה שסמכויותיה לטפל במניעת מפגעי רעש הן מוגבלות, והתושבים הלכו ואיבדו את אמונם ביכולתה ובכוחם של נבחריהם. לפיכך, במהלך שנות השלושים החלה העירייה בחקיקת חוקי עזר עירוניים ובכניית מנגנון פיקוח, וכך הלכו ועברו לידיה סמכויות לטיפול בבעיית הרעש. תהליך זה היה איטי, וחוק עירוני בדבר הפחתת הרעש בעיר הוחזר פעמים מספר לעירייה בידי ממשלת המנדט כדי שהעירייה תתקן סעיפים שנוסחו שלא לטעמה של הממשלה.⁹³ חוק העזר 'מניעת רעש' נכנס לתוקף ב-12 בדצמבר 1940 ומטרתו היתה למנוע את רעשי הלילה: הפעלת מוסיקה בקול רם וצעקות הרוכלים ברחובות העיר. השימוש המופרז בצופרים נועד להיות מטופל במסגרת חוק העזר העירוני להסדרת התנועה, שנחקק בשלהי שנת 1937. אשר למניעת רעשים שמקורם בתי-עסק, בספטמבר 1937 אושר חוק עזר עירוני בדבר פתיחתן וסגירתן של חנויות. באמצעותו של חוק זה היה אפשר לפקח על שעות הפעילות של בתי-העסק שגרמו רעש, אך לא לפעול למניעתו. פקחי מחלקת הפיקוח העירונית, שנוסדה רק באוקטובר 1944, אמנם רשמו דוחות על-פי חוק העזר למניעת רעש, אלא שבמקרים שמקבלי הדוחות הובאו למשפט, עונשם הסתכם בקנסות כספיים נמוכים.⁹⁴

91. יהודה נדיבי, מזכיר העיר, אל א' ארקין, 9 באוגוסט 1936, את"א 4-3335.

92. ח' אלפרין, המפקח העירוני הראשי, אל ראש עיריית תל-אביב, 10 באוקטובר 1945, את"א 4-3328.

93. ישראל רוקח אל מר א' זברסקי, חבר מועצת העירייה, 4 באוגוסט 1940, את"א 4-336.

94. עו"ד ח' כצנלסון, 'בשולי חק העזר', ידיעות עיריית תל-אביב, 8, גיליון 9 (1937-1938), עמ' 229; ח' אלפרין אל ראש עיריית תל-אביב, 21 בספטמבר 1944, את"א 4-3328; ח' אלפרין, המפקח העירוני הראשי, אל ראש עיריית תל-אביב, 10 באוקטובר 1945, את"א 4-3328; יהודה נדיבי, מזכיר העיר, אל היועץ המשפטי, 16 באוקטובר 1945, את"א 4-3335.

במחצית השנייה של שנות העשרים ובמהלך שנות השלושים הלך נוף השמע של תל-אביב ולבש צביון המאפיין עיר מודרנית. צלילים שמקורם בפעילות הכלכלית האינטנסיבית המתפתחת בתחומיה, בבת-חרושת ובתי-מלאכה, בשווקים ובצירי התנועה הראשיים, וכן הצלילים שעלו ממוקדי הבילוי בעיר יצרו מטרדי רעש באזורים שונים. היותה של תל-אביב עיר של מהגרים ההולכת וגדלה במהירות וסמיכותה הרבה לעיר הערבית יפו יצרו מטרדי רעש ליוצאי אירופה – תוצאה של פעילות תרבותית 'מזרחית'. גם מספרם הגדל והולך של הילדים ובני הנוער היה גורם שיצר רעש, לדעת מי שהתגוררו סמוך למוקדי פעילותם. הרעש בכללו נתפס כפרקטיקה (אנטי-) תרבותית, כתוצר וכמסמן של התנהגות שאינה תואמת את אורח החיים הנהוג בעיר מודרנית מתוקנת שבה תושבים, ודאי הצעירים שבהם, אינם מרעשים ואינם עונים בגסות רוח כאשר מעירים להם על דבר הרעש.

הרעש הוא גם מסמן מרכזי של העיר המודרנית, וכפי שלמדו מנהיגי תל-אביב ותושביה לא ניתן למנועו. כל שאפשר היה לעשות הוא להגדיר ולתחם את מקומם של מרכזי הפעילות יוצרת הרעש ולמנוע את חריגתם מתחומם. עקב כך, בדרום תל-אביב התפתח נוף שמע שהגורמים הדומיננטיים בו היו רעשי בתי-המלאכה ובתי-החרושת, ולנוף זה היה חלק מרכזי ביצירת דימויו של 'הדרום' כאזור הפחות מועדף למגורים. משום כך היה ערך הקרקע ב'דרום' נמוך ובאזור נותרו להתגורר אוכלוסיות חלשות. הרעש היה גורם שקבע במידה רבה את מידת 'ראשיותם' של רחובות מרכזיים. לא היה אפשר למנוע את שפעת כלי הרכב מלעבור בהם ואת הרעש שעלה ממקומות הבילוי והשעשועים שהתפתחו לאורכם ובקרבם המידיית, רעש שנקשר לפעילות שנחשבה בלתי-מוסרית, אלא רק לנסות ולהגבילו בהתאם למקובל בעיר אירופית מתוקנת.⁹⁵

גם הרעשים האתניים תוחמו והוגבלו לאזורי המקור שלהם. נוף השמע הגדיר במידה רבה את תחומי כרם התימנים, השכונה בעלת הצביון האתני המובהק ביותר של תל-אביב. בעיר העברית הראשונה לא היה אפשר למנוע מגורים של יהודים יוצאי המזרח, שכן מעשה כזה היה מנוגד ליסוד מרכזי של הציונות – גאולתם של היהודים כולם. כך גם כאשר בצמוד לשכונה זו התפתח השוק בעל מאפייני צליל אתני-מזרחי מובהק – שוק הכרמל. על אף צביונו, שנגד את 'מערביותה' של העיר, היתה לו זכות קיום כלכלית משום המחיר הנמוך של המוצרים שנמכרו בו. אזור כרם התימנים ושוק הכרמל היה למובלעת אתנית מובהקת בתל-אביב, מתריסה, מאיימת ומתגרה, נוגדת את ערכיו של הרוב האירופי במוצאו, אך מוכלת בגבולותיה, שכן כל מי שרצה לצאת ולהתגורר מחוץ לתחום זה היה עליו לשנות את הפרקטיקות התרבותיות שלו, לפחות בציבור אם לא בדלת אמותיו. לא כך נהגו ברעש

95. את בתי-הקפה לא היה אפשר לסלק אך היה אפשר להכשיר, בדיעבד. ראו בספרו הנוסטלגי של שלמה שבא, 'הו עיר הו אב', תל-אביב תשל"ז, עמ' 302-305. בתי-הקפה אינם מוזכרים כמוקדי רעש או הפרעה לשכנים אלא בעיקר כמקום מושבה של הבוהמה, כמוקד תרבותי-חברתי, היינו בראייה חיובית.

סקטוריאלי אחר, זה שהיה תוצאת פעילות של ילדים ובני נוער, שמוקדיו היו בלבם של אזורים מגורים. לא היה אפשר למנוע את פעילותן של תנועות נוער ציוניות ולא פעילויות אחרות שנועדו לחזק את תודעתו הלאומית של הדור הצעיר, להרחיב את השכלתו (המערבית-המודרנית) ולחזק את בריאותו.

פעילות המניעה הנמרצת ביותר נעשתה נגד רעשים שחדרו גם לאזורים מגורים מובהקים: אלה של הרוכלים שהסתובבו ברחובות והכרזו בקולי קולות על מרכולתם, ואלה של בתי-קפה, מועדונים ומסיבות פרטיות, שהפריעו את מנוחת הלילה של העמלים. חוקי העזר העירוניים שנושאים מניעת רעש נגעו בעיקר להם, אם כי הצלחת האכיפה היתה מוגבלת. עקב כך גם במרכז תל-אביב ובצפונה נותרו משארים של נוף שמע שפגם באופיים המודרניים הלאומי של אזורים אלה. מי שיכולת כלכלית בידו עזב סביבה רועשת ועבר להתגורר בסביבה שבה נוף השמע תאם את האתוס העירוני המודרני-הלאומי של העיר העברית הראשונה. נוף השמע המסמן את העיר העברית הראשונה היה זה של הצפון, האזור בעל המאפיינים המובהקים ביותר של עיר ציונית-מודרנית. הדרום, שבו התרכזו מפגעי הרעש הכלכליים והאתניים-תרבותיים, נדחק לשוליים של המרחב הלאומי-התרבותי שלה. במקרה או שלא במקרה, הקו המפריד בין נופי השמע של הצפון והדרום היה חופף במידה רבה את זה שתחם מדרום את תחומה של תוכנית גדס. נוף השמע שהתפתח בתל-אביב בשלהי שנות העשרים ובשנות השלושים היה גם גורם וגם תוצאה של עיצוב המרחב העירוני. רעשים של פעילויות תעשייתיות, מסחריות ובידוריות, ורעשים שמקורם אתני-תרבותי היו רכיב מרכזי ביצירת אזורים תפקודיים ובבידול של קבוצות מיעוט בעלות מאפיינים תרבותיים שונים מאלה של הרוב. בה בעת היתה תבנית נוף שמע זו תוצאה של עימותים ומאבקים בין קבוצות אוכלוסייה שונות ובינן לבין הממסד העירוני על קביעת אופיים של אזורים עירוניים שונים בהתאם לעוצמתם ולסוגיהם של הצלילים שנשמעו בהם.

המחקר הגאוגרפי-היסטורי שעיסוקו במרכיבים החברתיים-הכלכליים והפוליטיים של העיר בתקופות עבר דן בהשפעה של מרכיבים אלה על היווצרותם של אזורים תפקודיים בעיר ועל התגבשותה של ההיררכיה בין אזורים אלה, וביחס שבינם לבין הנוף העירוני הנראה. במאמר זה ביקשנו להראות כי השפעה ויחס דומים קיימים גם במקרה של נוף השמע העירוני, שבו המחקר ממעט לעסוק. תהליך היווצרות המערך העירוני של תל-אביב בשנות העשרים והשלושים, שרבים מקווי המתאר שלו שרירים גם היום, מספק מקרה מבתן מובהק המלמדנו על כך.